

فهرست نسخه‌های خطی دیوان حافظ در کتابخانه‌های ترکیه

جواد شریفی - تهران

سال اول
شماره اول
پاییز ۱۳۹۵

حافظ در قلمرو عثمانی

۲۳۱

نسخه‌های دست‌نویس فراوانی از دیوان حافظ جداگانه یا در مجموعه‌ها در کتابخانه‌های ترکیه امروز نگهداری می‌شوند که در سده‌های بعدی کتابت شده‌اند. از روی تاریخ کتابت این نسخه‌ها آشکار می‌شود که روند کتابت دیوان حافظ در عثمانی در دوره‌های بعدی نه تنها کند نشد، بلکه سرعت بیشتر گرفت. در این باره می‌توان فراوان سخن گفت، اما آنچه روشن است این است که پس از دور شدن اذهان عمومی مردم عثمانی از زبان فارسی و اختصاصی آموزش این زبان به مکتبخانه‌ها بر شمار دست‌نویس‌های دیوان او افزوده شد. یحتمل این دست‌نویس‌ها را برای تدریس در مکتبخانه‌ها تهیه می‌کردند، چرا که در برخی از آنها در لابه‌لای سطرها، توضیحاتی به ترکی دیده می‌شود که این گمان را برمی‌انگیزد که شاید معلمی آن را برای تدریس به دیوان حافظ افزوده باشد. جدیدترین دست‌نویس دیوان حافظ که به شماره ۱۵۱۳.FY در کتابخانه استانبول نگهداری می‌شود در ۱۳۲۱ ق به قلم کاتبی به نام مهدی کتابت شده است. این نشان می‌دهد که عثمانیان آن اندازه حافظ و شعر او را دوست داشتند که حتی با پیدایش صنعت چاپ نیز نسخه‌برداری دستی از دیوان او، به هر دلیل که باشد، هنوز از رواج نیفتاده بود. با پیدایش و گسترش شاعران ترک زبان، شعر ترکی به مرحله‌ای گام نهاد که می‌توان آن را مرحله ثبات نام کرد. از آن پس، گرچه دیگر با شاعران کمتری روبه‌رو می‌شویم که از حافظ تأثیر پذیرفته باشند، اما روح شعر حافظ از راه شرح‌ها و توضیح‌ها به دانش‌آموختگان منتقل می‌شد. بنابراین، شایسته است بگوییم که حافظ و شعر او نه تنها میراث ایرانیان که میراث ترکان هم تلقی می‌شد، چرا که نه تنها شاعران دوره تأثیرپذیری او را سرمشق خود کرده بودند، بلکه شرح‌نویسان و مترجمان، اندکی پس از واپس رانده شدن زبان

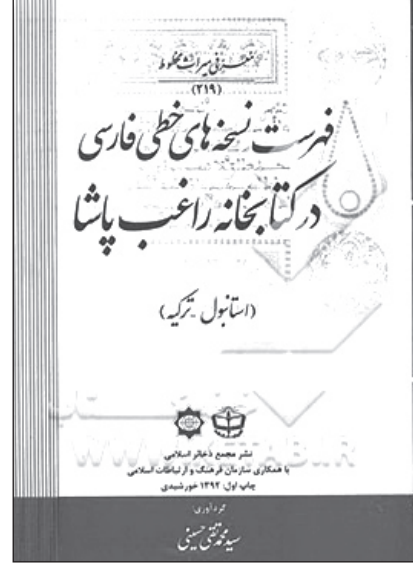
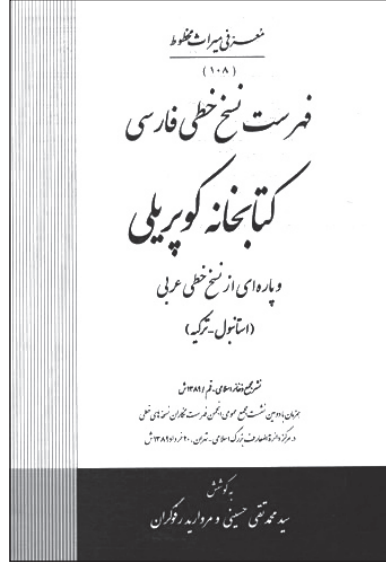
فارسی بر خود می‌دانستند که شعر او را شرح کنند و به زبان ترکی برگردانند. اینکه چرا اندیشمندان ترک هم‌سو با افول تدریجی زبان فارسی این اندازه نوشتن شرح بر دیوان حافظ را جدی گرفته بودند حکایت از دل‌بستگی آنان به شعر و اندیشه او دارد که چیزی فراتر از شاعری بیگانه تلقی می‌شد.

حافظ و شعر او در شکل‌گیری ادب و شعر ترکی نقش کلیدی داشت و این بدان معنی است که شعر حافظ در شکل‌گیری زبان ترکی همچون زبانی سیاسی از راه‌هایی نامستقیم تأثیر نهاده است. این نکته نیاز به توضیحی نظری دارد؛ برآنیم که زبان فارسی از راه ادبیات فارسی بر ادبیات ترکی تأثیری ژرف نهاد. حافظ یکی از شاعران ایرانی بود که بر ادب ترکی تأثیر نهاد و این ادبیات ترکی بود که زمینه را برای رسمی شدن زبان ترکی در عثمانی فراهم آورد. به یاد داشته باشیم که پیش از این نیز جنبش‌هایی برای جایگزین کردن زبان ترکی در آسیای صغیر در گرفته بود، اما این جنبش‌ها هرگز به نتیجه نرسیدند تا آنکه زبان ترکی به مدد ادبیاتش این توان را یافت که همچون نمادی سیاسی به حکومت عثمانیان هویتی ویژه بخشد.

با بیان این نکته ضروری، فهرست نسخه‌ها و دست‌نویس‌های دیوان حافظ را در ترکیه تقدیم می‌کنم.

۱- کهن‌ترین نسخه دست‌نویس دیوان حافظ در کتابخانه احمد فؤاد کوپرولو با تاریخ کتابت ۸۱۱ ق نگهداری می‌شود. این نسخه که تمامی دیوان حافظ را دربردارد، در مجموعه‌ای از رساله‌های گوناگون به شماره ۱۵۸۹ آمده و دربردارنده سی و شش غزل از حافظ است.

۲- در کتابخانه ایاصوفیه نسخه‌ای دست‌نویس از دیوان حافظ به شماره ۹۹۴۵ نگهداری می‌شود که در ۸۱۳ ق به قلم کسی با نام حافظ‌حسن کتابت شده است. این نسخه دربردارنده چهارصد و پنجاه و پنج غزل نامکرر، دو قصیده و یک ترجیع‌بند، دو مثنوی، هفده قطعه نامکرر، یک قطعه

۳۳۳

- مکرر، هشت قطعه در تاریخ فوت در گذشتگان، هشت فرد و دو معما و هجا است.
- ۳- در همان کتابخانه مجموعه‌ای از غزلیات که در ۸۱۶ ق کتابت شده نگهداری می‌شود که با نام غزلیات شمس‌الدین محمد حافظ تا حکیم نزاری قهستانی شناخته است و صد و پنجاه و چهار غزل از حافظ در آن آمده است.
- ۴- نسخه‌ای دست‌نویس از دیوان حافظ در کتابخانه‌ی ایصوفیه نگهداری می‌شود که در بردارنده‌ی چهارصد و شصت و هشت غزل نامکرر و نه غزل مکرر است و میان سال‌های ۸۱۲ تا ۸۱۷ ق کتابت شده است.
- ۵- در نسخه‌ی دست‌نویسی که به شماره R.947 در کتابخانه‌ی موزه‌ی توفیق‌پوسرای نگهداری می‌شود و در ۸۲۲ ق کتابت شده، چهارصد و بیست غزل، یک ترجیع‌بند هشت بیتی، بیست و نه قطعه، یک فرد، شش مثنوی و دو رباعی از حافظ به دست کسی با نام جعفر حافظ کتابت شده است.
- ۶- در کتابخانه‌ی نور عثمانیه‌ی استانبول مجموعه‌ای به شماره ۳۸۲۲ نگهداری می‌شود که در آن دیوان سلمان ساوجی و حافظ گرد آمده‌اند. این مجموعه که در ۸۲۵ ق کتابت شده در بردارنده‌ی چهارصد و نود و شش غزل نامکرر و یک ترجیع‌بند ده‌بیتی است.
- ۷- نسخه‌ای دست‌نویس از دیوان حافظ به شماره IST.8,1 در کتابخانه‌ی عزت قویون‌اوغلو نگهداری می‌شود که در نیمه‌ی یکم سده‌ی نهم هجری کتابت شده و در بردارنده‌ی سیصد و پنجاه و هفت غزل، پنجاه و نه قطعه و رباعی و دو مثنوی است.
- ۸- در موزه‌ی قونیه نسخه‌ای دست‌نویس به شماره ۱۳۷/۷ نگهداری می‌شود که در ۸۵۹ ق کتابت شده و در هاشم آن کلیات میرسیدعلی همدانی نیز آمده است. میکروفیلمی از آن به شماره ۳۰۲ در کتابخانه‌ی دانشگاه تهران موجود است.
- ۹- در کتابخانه‌ی دانشگاه استانبول نسخه‌ای دست‌نویس از دیوان حافظ به شماره FY.443

نگهداری می شود که در ۸۷۰ ق به قلم احمد الکاتب کتابت شده است.

۱۰ - نسخه‌ای از دیوان حافظ به شماره H. ۱۰۱۵ در کتابخانه موزه توپقاپوسرای موجود است که در ۸۷۰ ق به قلم شاه محمود کتابت شده است.

۱۱ - در مجموعه‌ای از دیوان‌ها که به شماره FY. ۱۳۱۴ در کتابخانه دانشگاه استانبول نگهداری می شود و در میان سال‌های ۸۷۱ تا ۸۷۲ ق کتابت شده است، بخشی از دیوان حافظ نیز آمده است. ۱۲ - نسخه‌ای به شماره Y. ۹۳ در کتابخانه موزه توپقاپوسرای نگهداری می شود که در ۸۷۳ ق کتابت شده است.

۱۳ - در کتابخانه دانشگاه استانبول دست‌نویسی از دیوان حافظ به شماره FY. ۴۸۳ نگهداری می شود که به قلم کاتب نعیم‌الدین الکاتب بن صدرالدین است و در ۸۸۹ ق کتابت شده است.

۱۴ - نسخه‌ای از دیوان حافظ در کتابخانه قاهره به شماره ۳۵-م نگهداری می شود که آن را کاتب شیرازی در ۸۹۱ ق کتابت کرده و علی بن نظام‌الدین علی بن سلطان عبدالله جواهری تصویرهای آن را نقش زده است.

۱۵ - در کتابخانه دانشگاه استانبول نسخه‌ای از دیوان حافظ به شماره FY. ۴۰۳ نگهداری می شود که در ۸۷۹ ق به قلم درویش محمد طافی کتابت شده است.